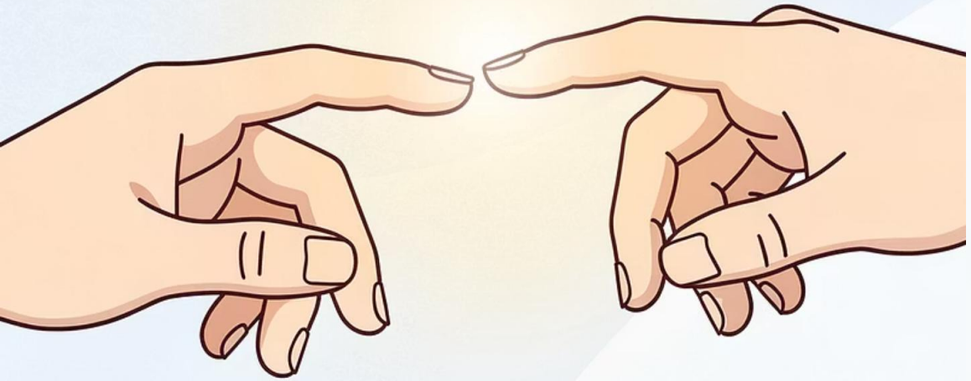

Ètica, Vulnerabilitat i Responsabilitat Col·lectiva davant el Sensellarisme

Ponència de **Begoña Román**, presidenta del Comitè d'Ètica dels Serveis Socials de Catalunya, en l'obertura de les jornades. Presentada per Silvia Benaiges.

JORNADES OBERTURA ÈTICA APLICADA

Presentació de la Ponent

Begoña Román

Nascuda a Petrer el 1965. Doctora en Filosofia per la Universitat de Barcelona. Directora de la Càtedra d'Ètica de la Universitat Ramon Llull (1996–2007).

Actualment presidenta del **Comitè d'Ètica dels Serveis Socials de Catalunya** i vocal del Comitè de Bioètica de Catalunya.

Àmbits d'expertesa

Professora de la Universitat de Barcelona i membre del grup de recerca *Epòria: Filosofia contemporània, ètica i política*. Especialista en ètica aplicada als serveis socials, amb una mirada que combina base acadèmica sòlida i experiència institucional rellevant.

La seva reflexió se centra en la **presa de decisions en contextos reals i complexos**, on els dilemes no tenen respostes fàcils però sí conseqüències molt reals per a les persones.

> «Tenir avui aquí la Begoña és un luxe i un privilegi. És l'oportunitat de dialogar amb una pensadora que ens ajuda a fer-nos millors preguntes i, sobretot, a assumir més responsabilitats.» — Silvia Benaiges

Estructura de la Ponència

La xerrada s'articula en tres grans blocs, amb l'objectiu de no donar per suposats els supòsits compartits i de resignificar les paraules clau.

01

Definicions conceptuals

Què entenem per vulnerabilitat, per intempèrie i per ètica. No donar per suposat que compartim el significat de les paraules.

02

Maneres d'abordar vulnerabilitat vulnerabilitat i ètica

Pluralisme en la comprensió de l'ètica: el paradigma prudencial, l'ètica del deure i l'ètica de la cura.

ĆĊ

Responsabilitat col·lectiva

Una responsabilitat que no és agregacionista ni la suma d'individus, de la mà de dos filòsofs contemporanis vius.

El Significat del "Jo Existeixo"

Un alumne de Begoña Román va compartir una reflexió colpidora: baixant d'un poble a Barcelona per estudiar filosofia, va veure una persona al carrer amb un gran cartell que posava: **"Jo existeixo"**.

Per a Descartes, "jo existeixo" és la proclamació de la individualitat i l'autosuficiència: *penso, per tant existeixo*. Però aquell home al carrer feia servir la mateixa expressió en unes condicions absolutament diferents. No proclamava prepotència: **reivindicava que importava**. Demanava atenció. Demanava respecte. Perquè el que trobava era l'absoluta indiferència.

Estava a la intempèrie no només física, sinó també **identitària**. Mancada d'intimitat, en la pura *extimitat* —terme de Jacques Lacan—: sense espai d'interioritat, sense espai de recolliment.

Dostoievski, quan estava a la presó, deia que el pitjor no era la manca de llibertat, sinó la **manca d'intimitat**: saber-se contínuament exposat, perquè no tens un lloc.

> «Jo existeixo» és l'últim acte de reivindicació que li queda a algú que encara no vol oblidar que és aquí i que t'interpel·la. I la pregunta ètica comença per aquí.

En anglès, *to belong* és ser-hi durant el temps, però ser-hi en algun lloc, en alguna casa. La condició d'intempèrie és la condició més inhumana: no tens on caure **viu**.

La Vulnerabilitat Extrema de la Intempèrie

La paraula **vulnerabilitat** ve del llatí *vulnus*, que significa ferida. L'humà és constitutivament un ésser ferible: ferit, i que pot ferir. Necessita contínuament de l'altre —persones, però també condicions físiques: casa, aliment, aire, aigua.

Intempèrie física

Exposició directa als elements. Un any al carrer equival gairebé a **deu anys menys de vida**.

Intempèrie d'intimitat

Sense espai de recolliment. Contínuament exposat, sense un lloc propi on ser.

Intempèrie d'identitat

Pèrdua progressiva de l'autoestima, l'autorespecte i l'autoconfiança. La persona es converteix en una cosa.

Intempèrie de reconeixement

Manca absoluta de cura. La indiferència com a forma més radical de no-existència social.

La vulnerabilitat extrema del sensellarisme és per manca de drets. I **la dignitat és el dret a tenir drets**. Les persones tenen dignitat; les coses tenen preu. Quan el procés de sensellarisme avança, genera no només malaltia, sinó una pèrdua progressiva que porta a dir: *«jo no importo»*.

Definició d'Ètica: La Recerca de la Vida Bona

L'ètica no és la batalla contra la corrupció, ni l'incendiària de la indignació. **L'ètica és la recerca de la vida bona**: la disciplina que ensenya a fer aquesta recerca. I una vida bona és una vida dedicada a la recerca de la vida bona.

Per dur a terme la recerca d'una vida justa i feliç cal tenir un **projecte**, i tenir un projecte vol dir tenir una **història**: un passat, atenció al present i projecció de futur. Aquesta narrativitat requereix dues coses fonamentals:

Un interlocutor

Algú a qui explicar la història. Algú a qui li importi. Molt de l'acompanyament en fundacions consisteix a dir: *«importes, i vull conèixer la teva història»*.

Un futur possible

Si no hi ha futur, no hi ha projecte. Si no hi ha projecte, no hi ha propòsit. Com deia Nietzsche: *«Qui té un per què per viure suporta quasi qualsevol com.»*

Tradicionalment, l'ètica s'ha centrat en dos grans conceptes: **justícia** i **felicitat**. Darrerament, ha incorporat un tercer concepte que havia estat una gran oblidada: la **cura**.

> La separació entre justícia i felicitat ha tingut una conseqüència desastrosa: el segrest de la felicitat per part de l'autoajuda. L'autoajuda diu: «tu tens un problema i tu te'l resols.» Però la felicitat no és possible sense una vida col·lectiva. **Feliç sol, ni Déu.**

Ningú s'ha fet a si mateix. Qui s'ha fet a si mateix —deia Hobbes— seria com un fong: una cosa que creix sola. La llengua amb què et penses, amb què et narres, és un llenguatge compartit i heretat. L'autonomia és valuosa, però res en excés.

El Paradigma Prudencial: Ètica com a Càlcul d'Interès

Vivim al segle XXI i no podem donar per suposats els supòsits bàsics. Hi ha molta gent que entén per ètica una qüestió **prudencial** — propera a la tradició britànica de David Hume i al pragmatisme nord-americà de John Dewey.

En aquest paradigma, l'obligació moral és estratègica: un subjecte **autocentrat i autointeressat** calcula com maximitzar els seus interessos. Col·labora i coopera en tant que li és convenient. Davant el sensellarisme, la veu de la prudència diu:

- «Jo podria ser un d'ells» → simpatia i compassió basades en l'autointerès
- «Jo no voldria que ningú estigués allà» → càlcul de mesures preventives
- «A mi això no em passarà» → possible desvinculació de la responsabilitat
- «Alguna cosa ha fet per estar-hi on està» → culpabilització de la víctima

És una racionalitat instrumental en què el deure és vist com la millor estratègia per resoldre problemes. La principal raó per combatre el sensellarisme és: *«A ningú li agradaria estar-hi.»* Però és una visió centrada en l'autointerès.

Dos grans problemes

1. Falsa igualtat: Dona per suposada una condició d'igualtat que no existeix. Bauman ho il·lustra amb la diferència entre turista i immigrant: tots dos viatgen, però en condicions radicalment diferents.

2. Mite de la cooperació universal: Dona per suposat que tothom cooperarà perquè tothom se'n beneficia. Però, què passa amb persones amb discapacitat, trastorns mentals, addiccions o sense papers?

Crítica al Paradigma Prudencial

El paradigma prudencial és una antropologia **falsa** per tres raons fonamentals:

1

Falseja la condició humana

Ens fa creure que som autosuficients i que podem negociar en igualtat. Però tots naixem amb la mateixa dignitat, no amb les mateixes circumstàncies. Hi ha una **loteria biològica i social**: malalties, discapacitats, famílies desestructurades, països en guerra.

2

No resol el problema del free rider rider

El que pensa: «Que paguin els altres, jo puc beneficiar-me igualment» o «Aquestes persones no es mereixen res perquè no cooperen.» Però la realitat és que no estan en les mateixes condicions.

3

Colonitza el pensament social

Aquesta antropologia individualista i liberal és encara molt predominant en les facultats de ciències socials i d'economia. Ha acabat colonitzant moltes formes d'entendre l'ètica avui, malgrat ser una visió artificial i parcial.

Ningú es crea a si mateix. La llengua amb què et penses és materna, heretada. Sempre pensem en un terreny i una cultura que ens ha precedit. Reivindicar l'autonomia és legítim, però res en excés.

L'Ètica del Deure: Obligacions Universals

L'imperatiu categòric

Davant el paradigma prudencial, l'ètica del deure sosté que s'ha de cooperar no perquè sigui convenient, sinó perquè **senzillament és moralment correcte**.

No demana assistir l'altre perquè jo podria estar en la seva situació, sinó perquè **ningú, mai, enlloc, hauria d'estar-hi**. I si jo puc evitar-ho, és el meu deure, encara que em pugui perjudicar.

Begoña Román es defineix com a **kantiana**: hi ha obligacions incondicionals. No totes les obligacions depenen de les circumstàncies o dels càlculs prudencials.

La insuficiència de la llei

La justícia parla de drets i deures, vol que hi hagi lleis. Aquesta aproximació és necessària, però és homogènia. La llei és eficaç quan pensa en el conjunt dels casos. Però la vida és anecdòtica, no és de categories.

Brecht, a *Històries del senyor Keuner*, ho il·lustra: «Jo faig un dibuix i intento que se li sembli.» «El dibuix a la persona?» «No: la persona al dibuix.» És a dir: el cas ha d'encaixar en la llei, encara que per fer-ho s'hagi de deformar la persona. Potser hauria de ser al revés.

La llei és una condició **necessària**, però no **suficient**. Cal garanties jurídiques i igualtat, però també cal anar al que és real: aquesta persona concreta, en aquestes condicions particulars.

L'Ètica de la Cura: Context, Necessitat i Acció

L'ètica de la cura ens diu que hi ha una insuficiència en l'abordatge exclusivament legal. Benvingudes les lleis i els drets, però cal anar al que és real: **aquesta persona concreta**, no el sensellarisme com a categoria abstracta.

Atenció a la necessitat, no al mèrit

Contràriament a la justícia —que sovint pregunta si algú s'ho mereix—, la misericòrdia simplement constata la necessitat. L'ètica de la cura atén la necessitat perquè ha prestat atenció. Perquè l'altre importa.

Centres de baixa exigència

Cal que hi hagi espais on la mala sort sigui considerada un combat col·lectiu, no una culpa individual. Cal adequar-se a la persona i deixar que la persona participi.

La pitjor forma de manca de cura: la indiferència

Ni el maltracte ni la mala cura: la pitjor forma és la indiferència. La persona passa a formar part del paisatge urbà. Com deia la Mafalda: «Que trist és veure gent dormint al carrer.» I la Susanita: «Si és per això, bastaria amagar-los.» Això és el que hem fet moltes vegades: amagar-los, però no combatre les causes.

Causes Individuals i Causes Estructurals

Per què les persones arriben a la situació de sensellarisme? No són només causes interactives a nivell micro. Hi ha també **causes estructurals**: processos econòmics, socials i legals.

La famosa imatge dels tres nens de diferents alçades mirant un partit de futbol darrere d'una tanca ho il·lustra:

- El nen alt veu perfectament
- El nen mitjà veu amb dificultat
- La nena petita no veu res

Una política d'**equitat** posaria dos esglaons a la nena, un al nen mitjà i cap al nen alt. Però l'abordatge **estructural** preguntaria: *Per què hi ha aquesta barrera?* Potser es pot imaginar una barrera transparent que permeti veure el partit sense perdre la funció de seguretat. Aquí cal una **imaginació ètica**.

Dimensions estructurals del sensellarisme

Globalització econòmica

Decisions preses en espais llunyans amb conseqüències directes en vides concretes.

Habitatge i precarització laboral

Polítiques d'habitatge i dinàmiques laborals que expulsen persones cap a la intempèrie.

Dinàmiques migratòries

Persones sense reconeixement jurídic, sense papers, excloses del sistema de drets.

Polítiques públiques insuficients

La responsabilitat no és només de la persona que pateix, sinó de les institucions i la comunitat.

Quan l'Altre m'Interpel·la: El Naixement de la Responsabilitat

Hi ha un moment fonamental en l'ètica: quan l'altre m'interpel·la, quan l'altre em mira i em diu, encara que no sigui amb paraules: **«Soc aquí.»** Aquí és on neix la responsabilitat.

Levinas i el rostre de l'altre

Emmanuel Levinas parla del **rostre de l'altre** com a origen de l'ètica. El rostre de l'altre és una crida concreta que diu: *«No em deixis sol.»* No és una idea abstracta. És una presència que genera una crida moral. No puc quedar-me indiferent, no puc mirar cap a una altra banda.

Límits de la responsabilitat individual

Però no podem carregar tota la responsabilitat sobre els individus en primera línia. Això genera frustració, cansament i *burnout*. Els professionals no poden sostenir sols el pes d'un problema estructural. Cal suport institucional, polítiques públiques coherents, recursos suficients i coordinació entre serveis. Sense això, l'acció individual queda limitada. Això no és una excusa per no actuar: és una crida a actuar millor i **col·lectivament**.

El Paper de les Famílies i els Seus Límits

Sovint apareix la pregunta implícita: *On és la família? Per què no ha pogut evitar aquesta situació?* Però aquesta pregunta, formulada així, pot ser injusta. Hi ha famílies que han fet tot el que han pogut i han arribat a un punt en què ja no poden més.

Hi ha situacions molt dures: conflictes continuats, problemes de salut mental, addiccions, violència, deteriorament progressiu de la convivència. Quan finalment es produeix una ruptura, sovint és després d'un llarg procés de desgast emocional i esgotament. **Hem de ser molt prudents abans de jutjar.**

També hem de vigilar amb la **idealització de la família**. La família pot ser un espai de suport, però també pot ser un espai de conflicte, dolor i violència. No totes les famílies poden ser un refugi. Quan diem «que torni amb la família», sovint imaginem una família que no existeix, o que existeix però no és segura, o que existeix però no té recursos.

La necessitat de suport a les famílies

Si volem que les famílies siguin part de la solució, també hem d'entendre que necessiten suport. No podem exigir-los que assumeixin responsabilitats sense donar-los:

- Recursos econòmics i materials
- Orientació i acompanyament
- Suport institucional sostingut

Si no, acabem convertint la família en un recurs invisible que sosté moltes situacions sense reconeixement ni ajuda. Això genera vulnerabilitat no només en la persona al carrer, sinó també en la pròpia família.

El Paper dels Professionals i el Risc de Desgast

Els professionals que treballen en l'àmbit del sensellarisme es troben en una situació molt complexa: persones en situacions extremes, molta dedicació i presència, però recursos limitats, pressió institucional i expectatives molt altes.

Desgast emocional

El desgast no és només físic, sinó sobretot emocional. És fàcil caure en la idea que, si una persona continua al carrer, és perquè no s'ha fet prou. Però hi ha límits reals en l'acció professional.

Risc de burnout

Quan no es reconeixen els límits, apareix la sensació d'impotència: els avenços són lents, les situacions es repeteixen, hi ha retrocessos. Cal reconèixer que no tot depèn del professional.

Importància del treball en equip

El sensellarisme requereix coordinació entre serveis socials, sanitaris, d'habitatge, jurídics i entitats socials. Cap professional, per si sol, pot sostenir tota la complexitat. Cal una mirada interdisciplinària.

Cuidar els professionals

Cal reconèixer la complexitat de la seva tasca, oferir espais de supervisió, facilitar el treball en equip, garantir recursos suficients i evitar la solitud professional. Si no cuidem els professionals, tampoc podrem cuidar bé les persones.

Responsabilitat Social i Mirada Ètica Col·lectiva

El sensellarisme no és només un problema de les persones que el pateixen ni dels professionals que hi treballen. És un **problema social** que ens interpel·la a tots. El risc més gran és **normalitzar l'anormal**: acostumar-nos a veure persones dormint al carrer com si fos inevitable.

La normalització del sensellarisme

Quan el sensellarisme es normalitza, deixa de ser percebut com una injustícia i passa a ser vist com una realitat inevitable. Però no és inevitable: és el resultat de decisions col·lectives, de models socials, de prioritats polítiques. I, per tant, és una realitat que es pot transformar. Però per transformar-la, cal primer reconèixer-la, mirar-la de cara, no amagar-la ni invisibilitzar-la.

La responsabilitat ciutadana

La responsabilitat no és només institucional. També és ciutadana. No vol dir que cada ciutadà pugui solucionar el problema per si sol, però sí que cada ciutadà pot:

- No ser indiferent
- Reconèixer la dignitat de l'altre
- Evitar actituds estigmatitzadores
- Defensar polítiques inclusives
- Participar en iniciatives comunitàries

La manera com una societat tracta les persones més vulnerables defineix el seu nivell d'humanitat.

La Dignitat Humana com a Principi Fonamental

La dignitat és intrínseca

La dignitat no és una qualitat que algunes persones tenen i d'altres no. No es pot perdre, no depèn de la situació econòmica, del comportament ni del lloc on es viu. És intrínseca a la persona i forma part de la seva condició humana.

Quan una persona viu al carrer, no perd la seva dignitat. El que perd són drets. Però la dignitat hi continua sent. La dignitat és el **punt de partida**, no el punt d'arribada. No és una recompensa: és una base.

La dignitat com a criteri d'acció

En la intervenció social, la dignitat ha de ser el criteri central, no només l'eficiència, la rapidesa o el cost econòmic. La pregunta hauria de ser: *Això respecta la dignitat de la persona? O bé la vulnera?* Hi ha intervencions eficients des del punt de vista administratiu que poden ser humiliants des del punt de vista humà.

El perill de la cosificació

Quan una persona viu durant molt temps en situacions d'exclusió, hi ha el risc que deixi de ser percebuda com a persona i sigui percebuda com un problema, un expedient, un número, una cosa. Això és profundament injust. **Les persones tenen dignitat; les coses tenen preu.** Convertir una persona en una cosa és una forma de violència moral, encara que no sigui física.

Síntesi Final i Crida a la Responsabilitat

No podem abordar el sensellarisme des d'una mirada parcial. Cal una **mirada integral** que integri justícia, cura, responsabilitat institucional, social i personal. El sensellarisme no és només una realitat social: és una **qüestió moral** que ens obliga a preguntar-nos: *quina societat volem ser?*

Polítiques públiques valentes

Recursos sostinguts en el temps i coordinació entre institucions.

Compromís ciutadà

Cap resposta individual és suficient sense una resposta col·lectiva.

Ètica en acció

L'ètica no pot quedar-se en el discurs. Ha de convertir-se en decisions i pràctiques concretes.

> «El sensellarisme no es resoldrà només amb bones intencions. Calen recursos, calen polítiques, calen professionals, però, sobretot, cal una convicció compartida: que cap persona hauria de viure en la intempèrie, que cap persona hauria de ser invisible, que cap persona hauria de ser considerada prescindible.»

Torn de Preguntes: Aporofòbia vs. Indiferència

PREGUNTA 1 FLAVIO COMÍN — UNIVERSITAT RAMON LLULL

La pregunta

Si la indiferència és el pitjor, però l'aporofòbia és una actitud activa de rebuig —associació amb idees negatives, la idea que aquestes persones són mandroses o moralment inferiors—, en comparació amb aquest rebuig, la indiferència a vegades sembla preferible. Si haguéssim de triar entre aporofòbia i indiferència, quin seria el posicionament?

La resposta

L'aporofòbia és una acció d'odi activa: et veig i et rebutjo. En aquest sentit, sí: l'aporofòbia és pitjor que la indiferència. Però totes dues actituds poden tenir una estructura comuna: l'aporofòbia sovint comença en sentiments de rebuig que amb el temps poden derivar en indiferència.

Cal tenir en compte les condicions que generen cada actitud. Si una societat educa els seus infants en entorns on la pobresa forma part del paisatge habitual, potser no es generarà aporofòbia perquè no crida l'atenció. Però si una persona ha tingut una mala experiència amb algú que viu al carrer, pot desenvolupar actituds de rebuig o por.

La fòbia envers el pobre no és el mateix que el rebuig envers l'immigrant. Si un immigrant té visat o recursos econòmics, sovint no genera el mateix tipus de rebuig.

Torn de Preguntes: L'Ètica de la Trinxera

PREGUNTA 2 ANTONI MONTANER — DIRECTOR DEL SERVEI D'ATENCIÓ AL SENSELLARISME, AJUNTAMENT DE BARCELONA

La pregunta

Els professionals es troben sovint amb casos d'extrema vulnerabilitat, cronicitat, consums i problemes de salut mental que no encaixen en la xarxa de recursos. Generen pressió social, frustració professional i tensió institucional. Trobo a faltar una **ètica de batalla, una ètica de peu de carrer**. Què hem de dir als professionals quan, malgrat tot, la persona continua al carrer?

La resposta: l'ètica de la trinxera

El marc teòric actua com una brúixola, però no hem de perdre mai de vista la realitat. **El mal és radical**: sempre hi haurà persones en situació de precarietat extrema, perquè cada individu inicia la seva trajectòria amb condicions diferents i hi ha llibertat.

L'ètica aplicada no es pregunta només què és el bé o el mal, sinó: *quin nivell de risc i de contradicció estic disposada a assumir en aquestes condicions?* L'ètica de la trinxera és aquella que, com a molt, pot fer el millor possible dins de les limitacions:

- Pels recursos disponibles
- Per les possibilitats reals d'èxit
- Per la capacitat de resposta del sistema

«Qui fa tot el que pot no està obligat a més.» Però cal evitar la renúncia inicial: «No puc fer res.» El fracàs no és no aconseguir el resultat desitjat. El fracàs seria no haver-ho intentat. Cal ser honestos amb les persones ateses i no crear expectatives infundades.

El Repte Ètic que Tenim Davant

Quan parlem de sensellarisme, no parlem només d'un problema social o econòmic. Parlem d'una **prova moral** que ens interpel·la com a societat. El sensellarisme ens obliga a mirar de cara la vulnerabilitat humana, que no és aliena a ningú. Tots som vulnerables, tots podem ser ferits, tots podem necessitar els altres.

Aprendre a mirar l'altre com una persona

No com un problema, sinó com una persona amb una història, una trajectòria i una dignitat que no desapareix, encara que les seves condicions de vida siguin extremes.

Capacitat d'escolta, atenció i i compromís

L'ètica comença quan reconeixem l'altre, quan deixem de ser indiferents, quan acceptem que la seva situació ens concerneix.

Un repte que ens implica a tots

No és només tècnic. És ètic. La manera com tractem les persones més vulnerables diu molt de qui som: no només com a professionals o institucions, sinó com a **comunitat humana**.